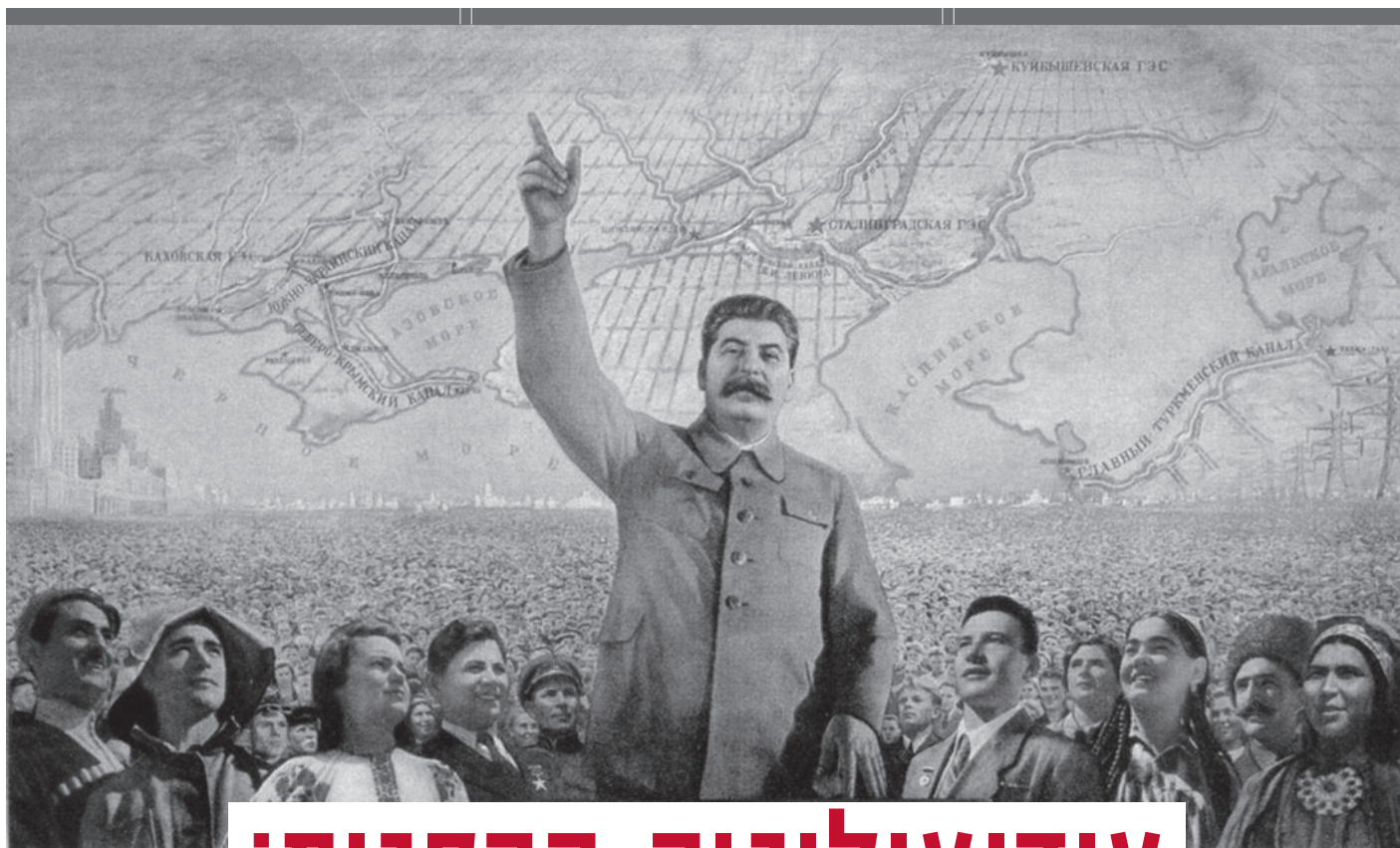

אידיאולוגיה הרסנית: כך סידרם סטלין את הצבא האדום¹

מרגע הקמתו של הצבא האדום ראתה בו המפלגה הקומוניסטית של ברית-המועצות אחת מהזרועות המהפכניות שלה, ולכן גם אילצה אותו לאמץ תורות לחימה שעלו בקנה אחד עם הפרשנות שלה למרקסיזם. ההתערבות האידיאולוגית הבוטה הזאת הייתה הרת אסון לצבא האדום

רס"ן ר'
 קצין מודיעין

השפעות של חברות אזוריות על צבאותיהן אינן דבר נדיר כלל וכלל. למעשה התפתחו הצבאות לכל אורך ההיסטוריה בהתאם להתפתחות החברות האזוריות שמתוכן הם יצאו.² ההשפעות האלה עשויות להיות בשלושה מישורים עיקריים:

1. **שינוי עקב התפתחות חברתית בסיסית.** שינויים חברתיים עמוקים מאלצים גם את הצבאות להשתנות. לדוגמה: צבא צרפת שלאחר מהפכת 1789 נראה שונה לחלוטין מהצבא שלפני המהפכה: השינויים החברתיים העצומים שהתחוללו בחברה הצרפתית בעקבות המהפכה הביאו גם לשינוי דרמטי במבנה הארגוני של צבא צרפת: מצבא שכיר הוא הפך לצבא המבוסס על גיוס המוני.

2. **שינוי בהרכב הצבא.** שלטון אזרחי מעצב את המדיניות הביטחונית ואף נוטה (בעיקר בדיקטטורות, אך גם בדמוקרטיות) להתערב במינויים של קציני צבא בכירים. עם זאת נמנע השלטון האזרחי בדרך כלל מלהתערב במבנה הצבא ובדוקטרינה שלו. דוגמה לכך היא האופן שבו נהג היטלר בצבא גרמניה: הוא מינה ופיטר מפקדים בכירים בתכיפות גבוהה ועיצב את מדיניות הביטחון של גרמניה הנאצית, אך לא שינה מהותית את הדוקטרינה ואת המבנה של הוורמאכט.

3. **השפעה בסיסית על הצבא.** ישנם משטרים שקובעים לצבא לא רק מי יעמדו בראשו ואיזו מדיניות ביטחונית הוא יממש, אלא גם מה יהיו המבנה ותורת הלחימה שלו. כך עשתה, למשל, המפלגה הקומוניסטית בברית המועצות בתקופת שלטונו של סטלין.

בשל אישיותו הדומיננטית והפרנואידיה של סטלין וגם בשל מאפייניה הטוטליטריים של האידיאולוגיה המרקסיסטית היה הצבא האדום נתון להשפעה רצופה ומהותית של הדרג המדיני ובעיקר של סטלין אישית. זה האחרון השפיע על הצבא בכל הדרכים האפשריות: מינוי ו"טיהור" מפקדים, שינויים מבניים בצבא, הנחת פקודות טקטיות מגבוה ואף השפעה עקבית על הדוקטרינה ועל המבנה של הצבא. להתערבותו של סטלין בתורת הלחימה ובמבנה של הצבא - שהיא נושא של המאמר הזה - היו השפעות הרות גורל, שבאו לידי ביטוי בביצועיו הדלים של הצבא האדום לפני מלחמת העולם השנייה ובחודשיה הראשונים של המלחמה. היחסים בין סטלין לצבא האדום הם, לדעתי, מודל טוב שמאפשר לנו לבחון מה קורה ברגע שדרג מדיני מחליט ליישם אידיאולוגיה דורסנית על הצבא. במידה פחותה יותר אפשר ללמוד מכך מהי ההשפעה הבסיסית של הדרג המדיני על הדרג הצבאי.

עם זאת השאלה העיקרית שעומדת מתמודד המאמר

יוסף סטלין | בשל אישיותו הדומיננטית והפרנואידיה של סטלין וגם בשל מאפייניה הטוטליטריים של האידיאולוגיה המרקסיסטית היה הצבא האדום נתון להשפעה רצופה ומהותית של הדרג המדיני ובעיקר של סטלין אישית

היא מתחום התורה המרקסיסטית: מהו המקור האידיאולוגי של ההתערבות המסיבית של סטלין בענייני הצבא - במיוחד עד לתחילת הלחימה נגד הצבא הגרמני במלחמת העולם השנייה.

תחילת המעורבות: מלחמת האזרחים

מעורבותו של סטלין בניהול הצבא האדום החלה בזמן מלחמת האזרחים שהתנהלה ברוסיה בשנים 1918-1920. באותם הימים פיקד לאון טרוצקי על הצבא האדום, ואילו סטלין היה נציג הוועד המרכזי בעיר פטרוגרד. סטלין שניהל את הלחימה באזור פטרוגרד ואחר כך באזור צריצין (לימים סטלינגרד) ראה במלחמה מאבק אידיאולוגי שהוא חלק

להתערבותו של סטלין בתורת הלחימה ובמבנה של הצבא - שהיא נושא של המאמר הזה - היו השפעות הרות גורל, שבאו לידי ביטוי בביצועיו הדלים של הצבא האדום לפני מלחמת העולם השנייה ובחודשיה הראשונים של המלחמה

מ"התקדמות היסטורית בלתי הפיכה". בצבא האדום הוא ראה שלוחה של המפלגה, ולכן - כך הוא גרס - צריך לעמוד בסטנדרטים האידיאולוגיים הקשוחים של המפלגה ואף צריך להיות מנוהל

באמצעות אזרחים שהם אנשי המפלגה. למעשה, באותה התקופה דגלו רבים מחברי המפלגה בביטול הצבא ובהחלפתו במיליציה עממית.

התערבות המפלגה בצבא גם נבעה מהתפיסה המרקסיסטית שלפיה מדובר ב"מלחמת הכרעה אידיאולוגית", שלאחריה לא יהיו יותר מלחמות. התפיסה הזאת היא שעוררה - בין היתר - את הוויכוח בנוגע לנחיצותו של צבא קבע במדינה סוציאליסטית במקום צבא פועלים המוני שיגויס למלחמה אחת ומכריעה, שתוצאותיה - על-פי התפיסה המרקסיסטית של ההיסטוריה - אינן מוטלות בספק ואינן הפיכות.

ייצוא המהפכה מול "סוציאליזם במדינה אחת"

באותו שלב פרץ עימות בקרב מקבלי ההחלטות במפלגה - עימות שעתידי היה להשפיע בהמשך בצורה משמעותית על מבנה הצבא האדום ועל אופן הפעלתו. מהצד האחד גרסו חברי מפלגה בראשות טרוצקי כי המהפכה אינה אירוע חד-פעמי, כי אם תהליך רצוף של מהפכות שנועדו לכתר את הקפיטליזם העולמי ולהוביל למהפכה עולמית. מהצד האחר גרסה קבוצה בראשותו של סטלין, שב-1925 מונה לתפקיד המזכיר הכללי של המפלגה, כי יש לבצר ולהגן על ההישגים שהשיג הסוציאליזם בברית המועצות נוכח האיום של הקפיטליזם העולמי, שהוא איום קיומי לברית המועצות. האסכולה הזאת זכתה לשם "סוציאליזם במדינה אחת".

משתי האסכולות המנוגדות האלה נגזרו סוגיות אסטרטגיות וטקטיות רבות הנוגעות הן לבניין הכוח והן להפעלת כוחות הצבא האדום. למשל, האם יש להכשיר את הכוחות לקראת כיבושה של מערב אירופה (מה שמחייב אימונים בצליחת נהרות, יותר מינוע וכו') או שיש להכשיר את הכוחות בעיקר לניהול קרבות הגנה? האם יש לבנות צי המתאים לפעולות הרחק מחופי ברית המועצות (מה שמחייב להצטייד בצוללות ארוכות טווח, בנושאות מטוסים וכו') או צי להגנת החופים בלבד? האם יש להקים זרוע של מפציצים אסטרטגיים או להתמקד בעיקר בטייסות של מטוסי יירוט? שתי האסכולות השונות לא נשארו במשך זמן רב בגדר ויכוח אינטלקטואלי וגלשו בתוך זמן קצר לעימות עקוב מדם שעלה בחייהם של אלפי בני אדם והשפיע באופן מהותי על המשך דרכו של הצבא האדום.

סטלין הדיח את טרוצקי מכל תפקידיו במפלגה ובהנהגה ומינה במקומו את מיכאיל פרונזה לתפקיד השר לענייני צבא וצי. פרונזה ראה בצבא האדום כלי שמסוגל להשיג הכרעה באמצעים התקפיים, אך שמשימתו היא בראש ובראשונה

להגן על הישגי הסוציאליזם בברית-המועצות. מקורות הכוח של ברית-המועצות, לפי פרונה, הם הפועלים והאיכרים שבונים את המשק לקראת מלחמה ובמקביל משמשים מקור שממנו מגייסים כוח אדם לצבא.³ אשר לוויכוח בין מצדדי הצבא המקצועי למצדדי הצבא המיליציוני, פרונה דגל בבניית צבא סדיר איכותי לצד הכשרה של מיליציה המורכבת מפועלים ומאיכרים. גישתו של פרונה הביאה לנקיטת צעדים רבים - חלקם סמליים - שהייתה להם חשיבות רבה בעיני קציני הצבא האדום. כך, למשל, צומצמו סמכויותיהם של הקומיסרים הפוליטיים, וניתנה סמכות פיקודית מלאה למפקדים, חוזק מעמד הקצינים באמצעות סממנים חיצוניים כגון מדים ודרגות, ובוטל הצו מ-1917 שקבע כי לחיילים מותר להתווכח עם מפקדיהם, וכי החלטות צבאיות יתקבלו בהצבעה דמוקרטית ביחידה.

מיותר לציין שתוכניתו של פרונה לשיקום הצבא האדום נתקלה בהתנגדות בקרב חברי המפלגה. אלה תמכו באסכולת המיליציה העממית וראו בתוכניתו צעד מסוכן שמקעקע את הצביון המרקסיסטי של הצבא. עשרה חודשים לאחר מינויו של פרונה לתפקיד הוא נפטר במהלך ניתוח בקיבה בנסיבות שלא הובררו עד היום.

במקום פרונה מונה לתפקיד השר לענייני צבא וצי קלמנט יפרמוביץ' וורושילוב, מנאמניו הבולטים של סטלין עוד מתקופת מלחמת האזרחים, שהיה מחויב לחלוטין לתפיסתו של סטלין בנוגע ל"סוציאליזם במדינה אחת" - על כל המשתמע מכך לצבא האדום. המחויבות המוחלטת הזאת הבליטה את חוסר כישורו הבולט של וורושילוב בתחום הצבאי וכן את חוסר האינטליגנציה שלו.

טוכצ'בסקי ו"בגידתו" בקו המפלגתי

לתפקיד הרמטכ"ל מונה מיכאיל ניקולאיביץ' טוכצ'בסקי, שהיה הניגוד המוחלט של וורושילוב הצייתן והחובבן בתחום הצבאי. טוכצ'בסקי היה קצין מבריק, צעיר (בן 32 בעת שמונה לתפקיד), מוכשר, בעל חזון ומרחיק ראות. בעיני רוחו הוא ראה צבא ממוכן הכולל אלפי טנקים, כלי רכב משוריינים ומטוסים המבצעים פעולות התקפיות לכל עומקה ורוחבה של החזית. תוכניתו לחימוש הצבא האדום באמצעים האלה לוותה בתפיסה תיאורטית שנקראה "תורת המערכה העמוקה". התפיסה הזאת, שגובשה בשיתוף תיאורטיקנים צבאיים מבריקים כגון טריאנדפילוב ואיסרסון, באה להחליף את התפיסה הישנה של "אסכולת ארמיית הפרשים הראשונה" של וורושילוב, שדגלה בהסתערות ליניארית של שורות פרשים על החזית וגרסה שילוב בין ההיערכות הליניארית לבין

ליאון טרוצקי בעת קבלת מסדר הצבא האדום | הוא גרס שהמהפכה אינה אירוע חד-פעמי, כי אם תהליך רצוף של מהפכות שנועדו לכתר את הקפיטליזם העולמי ולהוביל למהפכה עולמית

בעוד שקלאוזוביץ חילק את שדה הקרב לשתי רמות בלבד - האסטרטגית והטקטית - הוסיפה האסכולה של טוכצ'בסקי רמת ביניים - הרמה המערכתית [האופרטיבית]

התקדמות טורית לעבר החזית ומשם עד לעומק שטחו של האויב.

"תורת המערכה העמוקה" הייתה חלק מאסכולת החשיבה המערכתית - אסכולה שתחילתה בימי מלחמת האזרחים ושהגיעה לבשלות תיאורטית בעת שטוכצ'בסקי היה הרמטכ"ל. בעוד שקלאוזוביץ חילק את שדה הקרב לשתי רמות בלבד - האסטרטגית והטקטית - הוסיפה האסכולה הסובייטית הזאת רמת ביניים: הרמה המערכתית (האופרטיבית). לתוספת הזאת הייתה משמעות הרבה מעבר להוספתה של רמת ביניים בעבודת הצבאות. התוספת הזאת ביטאה רעיון של יחסי גומלין בין אמצעי ההגנה לאמצעי ההתקפה בלחימה, בין ריתוק האויב לבין הנחתת המהלומה עליו ובכך הפכה את הלחימה לתופעה נשלטת יותר, מתואמת יותר ומוכוונת יותר להכרעת האויב.

העימות בין האסכולה של ארמיית הפרשים הראשונה לבין תורת המערכה העמוקה היה עמוק

הרבה יותר מוויכוח בין אסכולה המעוניינת לשמר את מעמדו של חיל הפרשים לבין אסכולה חדשנית המעוניינת לחמש את הצבא בטנקים ובכלי רכב ממונעים ואף עמוק יותר מתפיסתו הפרנאוידית של סטלין שלפיה טוכצ'בסקי מנסה - במסווה של גיבוש אסכולה תיאורטית - ליצור מוקד של מצוינות צבאית שתהיה בעתיד איום על המשך שליטתו בקרמלין.⁴

לדעתי, ראה סטלין בשינויים שערך טוכצ'בסקי סטייה מהקו האידיאולוגי המפלגתי, שלפיו על הצבא האדום להתמקד בהגנה על ברית-המועצות ולא בייצוא המהפכה אל מחוץ לגבולות המדינה. והייתה בתפיסתו של טוכצ'בסקי סטייה נוספת מהבסיס האידיאולוגי שהנחה את סטלין במדיניותו ומהפרשנות שנתן למרקסיזם: המהפכה, על-פי מרקס, תתקיים רק לאחר תהליך תודעתי שיתקיים אצל הפרולטריון, שיגיע להכרה המעמדית לאחר התערבות כמעט משיחית של אנשי האינטליגנציה ולא מתוך המצוקה או מתוך מלחמת המעמדות. בתרגום למציאות של שנות ה-30 בברית-המועצות העדיף סטלין לזקק את הסוציאליזם בברית-המועצות, שהיא ה"ניצוץ" הקוסמי שנועד להדליק את חבית אבק השריפה הקפיטליסטית העולמית, ואילו טוכצ'בסקי הנהיג קו שמשמעותו חיזוק האלמנטים החיצוניים - אותם האלמנטים שצריכים, כביכול, לעשות את השינוי מחוץ לגבולות ברית-המועצות. במילים אחרות: טוכצ'בסקי העדיף לעסוק בהרכבה של "חבית אבק השריפה" במקום ב"ניצוץ".

הטיהורים

הקו שהוביל טוכצ'בסקי ושהביא לשינוי פני הצבא האדום - בחימוש, במבנה ובתפיסת ההפעלה - לא חפץ אפוא את הקו המרקסיסטי השמרני. ה"סטייה" הזאת עוררה עוינות כלפי רעיונותיו של טוכצ'בסקי וכן כלפי האיש עצמו, והתגובה של סטלין לא איחרה לבוא. ב-1928 הודח טוכצ'בסקי מתפקידו והועבר לתפקיד במחוז הצבאי בלנינגרד. לתפקיד הרמטכ"ל מונה בוריס שפושניקוב, והוא החזיר את הצבא האדום לקו המפלגתי שלפיו על הצבא הסדיר לנהל הגנה עיקשת סמוך לגבול, ובמקביל על מיליציות הפועלים והאיכרים להתגייס ולאחר מכן להכות את האויב באמצעות מתקפת גד.

אבל טוכצ'בסקי המשיך לשקוד על רעיונותיו ולאחר זמן מה מונה לראש מנהלת החימוש של הצבא האדום. ב-1934 הוא מונה שנית לרמטכ"ל - ייתכן שמתוך ראייה פרגמטית של סטלין, שהחל לזהות את הפוטנציאל המאיים של גרמניה הנאצית. אולם ב-1937 החל גל מעצרים של ראשי הצבא - ובהם

הגנרל היהודי בצבא האדום יונה יקר (שלישי מימין) בפגישת מפקדים סובייטים עם פילדמרשל הינדנבורג, נשיא גרמניה | נשפט בחשד לקשר נגד סטלין והוצא להורג

מושג מרקסיסטי נוסף שעשוי לשפוך אור על החלטתו של סטלין "לטהר" את צבאו מיסודות "אנטי מהפכניים" תוך פגיעה משמעותית בכשירות הצבא הוא "הניצוץ". התיאוריה המרקסיסטית רואה באינטליגנציה מעין "ניצוץ" קוסמי שתפקידו ההיסטורי הוא לגלות לפרולטריון, הטרוד במאבקי ההישרדות של היום-יום, את התודעה המעמדית שלו וכך להצית את "חבית אבק השריפה" המורכבת מפועלים ומאיכרים שהבינו את מקומם בציר ההיסטורי ואת תפקידם: לבצע את המהפכה הסוציאליסטית.

"הניצוץ" (שהיה, דרך אגב, שמו של העיתון המהפכני שהוציא לנין לפני מהפכת 1917) אינו חייב להיות גדול כדי לגרום לפיצוץ עז. לעומת זאת עוצמת הפיצוץ של חבית אבק השריפה תלויה בגודלה: ככל שהיא גדולה יותר, יהיה הפיצוץ עז יותר. כמו הניצוץ - גם הקבוצה המרקסיסטית הנבחרת אינה חייבת להיות גדולה, אבל עליה להיות טהורה לחלוטין כדי שתהיה אפקטיבית. לנין שמר על הטהור של המפלגה הקומוניסטית בתחילת המאה ה-20, כאשר סילק ממנה יסודות מנשביקיים וסוציאל-דמוקרטיים. הוא עשה זאת אף שהמפלגה מנתה באותה העת רק כמה עשרות חברים. באופן דומה נהג סטלין בצמרת הצבא האדום, שהייתה על-פי תפיסתו "הניצוץ" שנועד להצית את "חבית אבק השריפה" הענקית של הצבא האדום.

החזרה לרפורמות

הריאקציה החמורה בצבא האדום, שהושלטה ביד ברזל לאחר הטיהורים הנרחבים של 1937, לא ארכה זמן רב ונאלצה עד מהרה לפנות את מקומה לחזרה איטית לרפורמות שבהן החל טוכצ'בסקי. הסיבה לתפנית: סטלין היה מודע למצבו החמור של הצבא

בעלי מקצוע.

על עמדת המפלגה הקומוניסטית בנושא הזה ניתן ללמוד ממאמר שהתפרסם ב"פרוודה" בפברואר 1939:

ההגות הצבאית בעולם הקפיטליסטי נמצאת במבוי סתום, ה"תיאוריות" המבריקות על מלחמות בזק או על צבאות של טכנאים קטנים ומובחרים או על לוחמה אווירית היכולה לבוא במקומם של כל שאר המבצעים הצבאיים - התיאוריות האלה נובעות מפחד המוות שחשה הבורגנות ממהפכת הפרולטריון. הבורגנות האימפריאליסטית מפריזה בערכו של הציוד ומפחיתה בערכו של האדם.⁸

גנרל יונה יקר על בול דואר שהוקדש לזכרו לאחר טיהור

טוכצ'בסקי - בתואנה שהם יצרו קשרים עם המטה הכללי הגרמני ותיכננו לתפוס את השלטון. לאחר ש"התייעץ" עם וורושילוב ועם מולוטוב, שר החוץ, הנחה סטלין לעצור את כל ה"חשודים", ובראשם טוכצ'בסקי.

משפטם של ה"קושרים" החל ב-11 ביוני 1937. על כס המשפט ישבו המרשלים הבכירים של הצבא האדום, בליוכר, בודיוני ושפושניקוב, ואילו על ספסל הנאשמים ישבו הגנרלים הבכירים טוכצ'בסקי, יקיר, פרימקוב, פלדמן, איידמן ופוטנה. הרכב השופטים עורר תקוות בקרב הנאשמים שיזכו למשפט הוגן, אולם הם נידונו למוות לאחר משפט בזק בן כמה שעות והוצאו למחרת להורג.⁵

המשפט המבוים הזה היה רק תחילתו של מסע "טיהורים" נרחב שבמהלכו נאסרו והוצאו להורג אלפי קצינים. בין מאי 1937 לספטמבר 1938 "טוהרו" 90% מראשי המטות המחוזיים וסגניהם, 80% ממפקדי הגייסות והחטיבות ו-90% מקציני המטה. בסך הכל "טוהרו" 39,700 קצינים,⁶ ובהם גם המרשלים יגורוב ובליוכר. העילה היחידה להוצאתם להורג של רבים מהקצינים האלה הייתה שדבק בהם החשד כי הם נוטים לקו שהוביל הרמטכ"ל טוכצ'בסקי.

ל"טיהורים" הנרחבים בצבא היו השפעות הרסניות על יעילותו של הצבא האדום. לרבים מהקצינים ש"טוהרו" היה ניסיון קרבי, ואת מקומם החליפו קצינים חסרי ניסיון. וחמור מכך: הקצינים המחליפים חששו לקחת על עצמם כל יוזמה שלא עלתה לחלוטין בקנה אחד עם הקו המפלגתי השליט. והואיל והקו הרשמי דגל באסכולת "ארמיית הפרשים הראשונה", הפכה זו לדוקטרינה הסובייטית הרשמית. נחיתותה של הדוקטרינה הזאת הומחשה היטב בשלביה הראשונים של הפלישה הגרמנית לברית-המועצות.

במערב ראו ב"טיהורים" הנרחבים שעשה סטלין מהלך בלתי שפוי לחלוטין, וזו גם הייתה דעתם של סובייטים רבים. למשל, גנרל קונסטנטין רוקוסובסקי, שנעצר אף הוא במסגרת ה"טיהורים", אמר כי מדובר היה במהלך "גרוע יותר מלהפגין את כוחותיך שלך".⁷ אולם מבט בוחן דרך הפריזמה של האידיאולוגיה המרקסיסטית מבהיר כי סטלין עצר - על פי השקפתו - מהלך אנטי מרקסיסטי של טוכצ'בסקי, שניסה להפוך את הצבא האדום מצבא של פועלים ושל איכרים לצבא מקצועי של קצינים ולוחמים שהלחימה היא אומנותם. המקצוענות הצבאית שטוכצ'בסקי ניסה להנחיל לצבא האדום הייתה בעיני האידיאולוגים המרקסיסטים "התמחות בורגנית" ולכן מהלך אנטי מרקסיסטי. הצבא האדום - על-פי הראייה המרקסיסטית - הוא כלי שנועד לבטא את רצון המהפכה ולא קבוצה של

(הסטוקה) מס' 325 ב-16 באוקטובר 1942 ויושמה מיידי בשטח: הניצחונות הגדולים בסטלינגרד ובקורסק הושגו - בין היתר - הודות ליישומה בפועל של תורת המערכה העמוקה.

בד בבד עם נכונותו של סטלין להודות בטעותו (גם אם באופן עקיף בלבד) בנוגע לתורת טוכצ'בסקי הוא גם החליט לסגת מהקו המרקסיסטי הנוקשה שאיפיון את תקופתו עד למלחמה (ולאחריה). בין היתר הוא רופף במידה ניכרת את משטר הטרור שהנהיג והוריד חלק מהפיקוח הפוליטי על הצבא.

סטלין - שנתקף הלם מהתקפת הפתע הגרמנית ומסדרת התבוסות הקשות שנחל הצבא האדום בשלבים הראשונים של המלחמה - ניאות בלחץ הנסיבות הקשות לסגת מעמדתו האידיאולוגית הנוקשה. הנסיגה הזאת הקנתה לפיקוד העליון של הצבא האדום יותר חופש פעולה ולכן גם שיפרה משמעותית את ביצועיו. סטלין הסכים לפשרה האידיאולוגית כדי לאפשר את המשך הסוציאליזם בברית-המועצות - בדומה למדיניות ה"סוציאליזם במדינה אחת" שגובשה בשנות ה-20, כשברית-המועצות הייתה במצב רעוע וחששה מפני התערבות צבאית של המערב.

סיכום

לסטלין הייתה השפעה עצומה על כל הרבדים של הצבא האדום: הוא קבע מי יאייש את תפקידי הפיקוד הבכירים, הוא קבע כיצד ייבנה הצבא וכיצד יופעל והוא גם קבע איזו תורת לחימה יאמץ. התורה שהוא כפה על הצבא נבעה מהפרשנות שנתנו הוא והתיאורטיקנים של המפלגה לאידיאולוגיה המרקסיסטית (שמבחינתם לא הייתה כלל אידיאולוגיה, אלא מדע). מדובר היה באידיאולוגיה הוליסטית ונחרצת, שתפיסתה הפטליסטית בנוגע ל"קץ ההיסטוריה" ולתהליכים שיובילו לנקודה הזאת הטביעו את חותמם בכל תחומי החיים בברית המועצות.

מרגע הקמתו של הצבא האדום ראתה בו המפלגה הקומוניסטית של ברית-המועצות אחת מהזרועות המהפכניות שלה, ולכן גם אילצה אותו לאמץ תורות לחימה שעלו בקנה אחד עם הפרשנות שלה למרקסיזם. ההתערבות האידיאולוגית הבוטה הזאת הייתה הרת אסון לצבא האדום: היא פגעה קשות ברמתו המקצועית - מה שבא לידי ביטוי הן במלחמה נגד פינלנד והם בשלבים הראשונים של המלחמה נגד גרמניה הנאצית. רק כאשר הבין סטלין שברית-המועצות עלולה להפסיק להתקיים כמדינה סוציאליסטית, ושהוא עלול לאבד את שלטונו, הוא ניאות למתן מאוד את ההתערבות האידיאולוגית של המפלגה בצבא. התרת הרסן הזאת השפיעה כמעט מיידי לטובה על רמתו ועל הצלחותיו של הצבא האדום בשדות הקרב.

גנרל גיאורגי ז'וקוב | במהלך משחק מלחמה שנערך במוסקבה בתחילת 1941 נחשפו חוסר המוכנות והדוקטרינה הפגומה בצורה כה בוטה, עד כי סטלין הדיח לאחר משחק המלחמה את הרמטכ"ל מרצקוב ומינה תחתיו את גנרל גיאורגי קונסטנטינוביץ' ז'וקוב

מרגע הקמתו של הצבא האדום ראתה בו המפלגה הקומוניסטית של ברית-המועצות אחת מהזרועות המהפכניות שלה, ולכן גם אילצה אותו לאמץ תורות לחימה שעלו בקנה אחד עם הפרשנות שלה למרקסיזם

שתי סיבות: קודם כול, חזרה לתיאוריית המערכה העמוקה חייבה הוראה מפורשת של סטלין ולא רק רמז מעורפל. אולם סטלין לא יכול היה לתת הוראה כזאת, שכן כולם היו רואים בה הודאה בטעות. שנית, את תיאוריית המערכה העמוקה היה צריך לגבות בהגברת קצב הייצור של הטנקים ושל המטוסים בהיקף שלא היה אפשרי במשך הסובייטי של 1940.

השינויים הדוקטריניים הנחוצים בוצעו בסופו של דבר - בהנחייתו של סטלין - אך רק לאחר תחילתו של מבצע ברברוסה ולאחר שאי-כשירותו של הצבא האדום נחשפה לעין כול. וכך קרה שבמהלך השנה הראשונה למתקפה הגרמנית חזרו רעיונותיו של טוכצ'בסקי אל קדמת הבמה בברית-המועצות. החזרה הרשמית המלאה לתורת המלחמה של טוכצ'בסקי באה לידי ביטוי בפקודת הפיקוד העליון

האדום והבין כי לא יוכל להתמודד עם צבא גרמניה שהלך והתעצם במהירות באותה העת.

השינוי החל לאחר מלחמת החורף נגד פינלנד ב-1940. אף שהמלחמה הזאת הסתיימה בניצחון דחוק של ברית-המועצות על פינלנד, היא חשפה את רמתו הירודה של הצבא האדום בכל התחומים: הציוד, הפיקוד, כוח האדם והדוקטרינה. בשל אותה דוקטרינה הסתערו הכוחות הסובייטיים שוב ושוב בצורה מונוטונית והמונית על מוצבי קו מנהיים של הפינים - ונהדפו.

לאחר שהסתיימה המלחמה, ולאחר שהבין עד כמה חמור מצבו של הצבא האדום - במיוחד על רקע הצלחותיהם של הגרמנים בפולין ובחזית המערב - מינה סטלין את גנרל סימיון טימושנקו לשר לענייני צבא וצי במקום וורושילוב. טימושנקו - בניגוד לוורושילוב שראה בצבא זרוע מהפכנית של המפלגה המחויבת בראש ובראשונה ליישום האידיאולוגיה המרקסיסטית - היה נחוש להחזיר לצבא האדום את הרפורמות ואת הדוקטרינות שאותן החל ליישם טוכצ'בסקי ולצמצם משמעותית את הפיקוח הפוליטי על הצבא. הרפורמות שהחל להנהיג טימושנקו לוו במינוי רמטכ"ל חדש, גנרל קיריל מרצקוב, שפיקד תחת טימושנקו על גיס במלחמה נגד פינלנד.

אולם הרפורמות לא התקדמו בקצב משיביע רצון, ובמהלך משחק מלחמה שנערך במוסקבה בתחילת 1941 נחשפו חוסר המוכנות והדוקטרינה הפגומה בצורה כה בוטה, עד כי סטלין הדיח לאחר משחק המלחמה את הרמטכ"ל מרצקוב ומינה תחתיו את גנרל גיאורגי קונסטנטינוביץ' ז'וקוב.

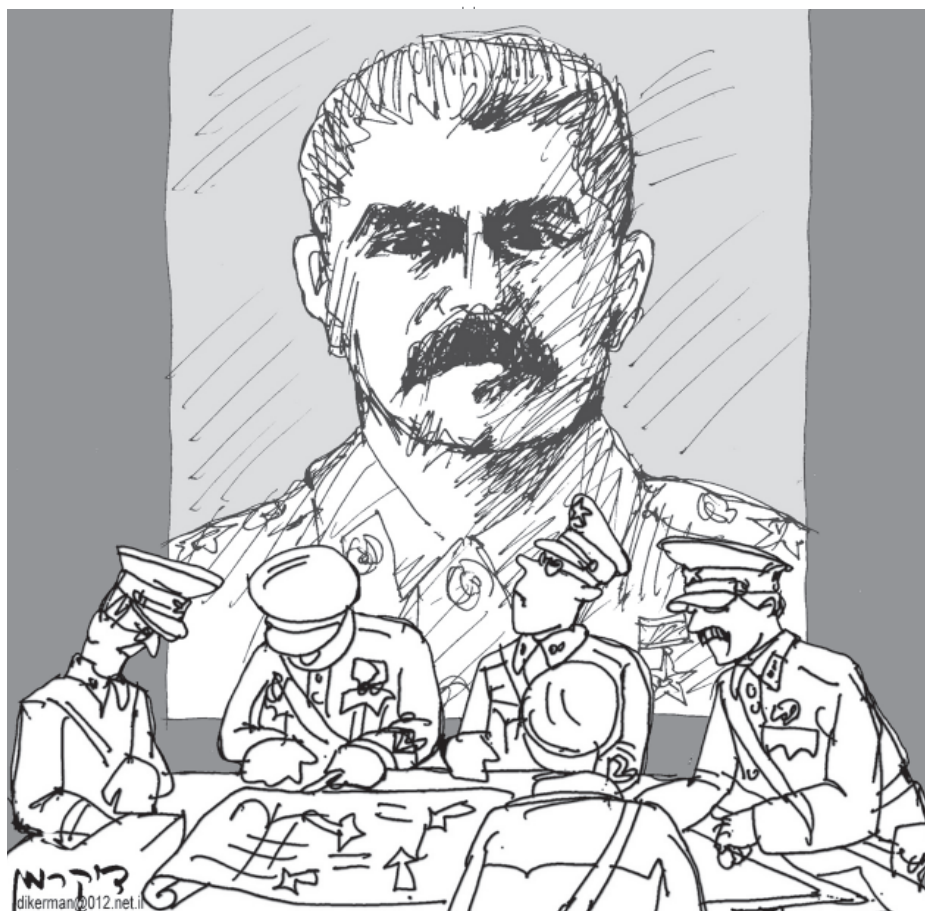
ז'וקוב, שהיה מהמנהלים המרכזיים של משחק המלחמה, הפעיל במהלך המשחק את דוקטרינת המערכה העמוקה בניהול ההגנה והצליח להגיע להישגים טובים משמעותית מעמיתו, גנרל פאבלוב, שניהל את ההגנה בדוקטרינה השמרנית.

באמתחתו של ז'וקוב היו גם כמה ניצחונות מרשימים על צבא יפן בחלקיין גול, שם השתמש ז'וקוב, כמו במשחק המלחמה, בדוקטרינות האסורות מבית מדרשו של טוכצ'בסקי. נראה שהצלחות המוכחות בשדה הקרב בשילוב החששות בנוגע למוכנות הצבא האדום להדוף מתקפה גרמנית אפשרית הביאו את סטלין לשים בז'וקוב את מבטחו למרות הביקורות שספג זה האחרון מחברי המפלגה על דבקותו בתיאוריות האסורות.

באורח רשמי נמשך החרם על תורת טוכצ'בסקי, אך בכנס של הפיקוד העליון במוסקבה השמיע סטלין הנחיה מעורפלת "לפתח אידיאולוגיות מלחמתיות חדשות". טימושנקו וז'וקוב ראו בכך מתן לגיטימציה לתיאוריית המערכה העמוקה, אך למרות זאת הם לא יכלו לאמצה וזאת בשל

הערות

1. גרסה קודמת של המאמר נכתבה במסגרת קורס אפק במכללה לפיקוד ולמטה.
2. לעיון נוסף בנושא ראו: אלון והידי טופלר, **מלחמה ואנטי מלחמה**, מעריב, 1994. ככלל, התפיסה המוצגת בספר היא שבני האדם נלחמים כפי שהם חיים, מה שגורם בהכרח לכך ששיטות הלחימה מתפתחות בהתאם להתפתחויות החברתיות והתרבותיות בחברות השונות.
3. דוגמה בולטת לגיוס מרב המשאבים של המשק הסובייטי ושל החברה הסובייטית למאמץ המלחמתי היא התחרות שהונהגה בין פועלי ברית המועצות להשיג הישגים יוצאים מהכלל בעבודתם. בתחרות הזאת התפרסם במיוחד פועל המכרות האוקראיני אלכסנדר סטכנוב על שהשיג תוצאות כמעט דמיוניות בעבודתו. בשל כך הוא הפך לגיבור לאומי במהלך שנות ה-30.
4. שמעון נווה, **אמנות המערכה – התהוותה של מצוינות צבאית**, תל-אביב, מערכות, 2001, עמ' 162. נווה טוען כי סטלין חשד שהמאמצים של טוכצ'בסקי ליצור תיאוריה צבאית חדשה הם מסווה ליצירת מוקד למצוינות צבאית, דהיינו לטיפול אליטה צבאית סובייטית.
5. משה בר-צבי, **סטלין כאדם וכמנהיג וכמצביא**, תל-אביב, 1994, עמ' 34.
6. גבריאל גורודצקי, **בין אשליה לתרמית – סטלין ומבצע ברברוסה**, תל-אביב, מערכות, 1999, עמ' 138.
7. ריצ'רד אוברי, **מלחמתה של רוסיה**, דביר, 2001, עמ' 51.
8. Alexander Werth, **Russia At War**, London, 1964, p. 9.

המקצועיות של הצבא וכדי להשיגו נרצחו אלפי קצינים. למעשה כל שכבת הפיקוד של הצבא האדום "טוהרה" ערב מלחמת העולם השנייה.

לא ניתן להסיק מהמקרה ההיסטורי הזה שכפיית אידיאולוגיה על צבא תמיד תפגע בו. למשל, המהפכה הצרפתית עשתה רק טוב לצבא צרפת. בעקבותיה הוא הפך לצבא הגדול ביותר, החזק ביותר והמודרני ביותר באירופה. אולם במקרה של סטלין היו לכפייה הזאת תוצאות הרוות אסון: היא כמעט הביאה לתבוסת ברית המועצות במלחמת העולם השנייה.

המסקנה צריכה להיות אפוא שלכפיית אידיאולוגיה מסוימת על צבא יש פוטנציאל הרסני. יתר על כן, תהיה זאת טעות לטעון שכפייה כזאת תיתכן רק במשטרים טוטליטריים, שכן גם דמוקרטיות עושות את זה לפעמים. להנהגת המדינה יש כמו כן זכות מלאה לכפות את השקפת עולמה על הצבא, אך עליה תמיד לבחון בעיניים פקוחות אם המחיר של מימוש הזכות הזאת אינו בלתי נסבל.

להנהגת המדינה יש כמו כן זכות מלאה לכפות את השקפת עולמה על הצבא, אך עליה תמיד לבחון בעיניים פקוחות אם המחיר של מימוש הזכות הזאת אינו בלתי נסבל

ראשי המפלגה הקומוניסטית של ברית המועצות האמינו כי ניצחון צבא הפועלים והאיכרים הוא בלתי נמנע, שכן הוא מעוגן בתוך "המדע המרקסיסטי". מהסיבה הזאת הם דחו את "קיצורי הדרך" שהציע טוכצ'בסקי וגרסו שאין הם עולים בקנה אחד עם תפיסת העולם המרקסיסטית. במילים אחרות: תורת המערכה העמוקה נחשבה לסטייה אידיאולוגית חמורה, בעוד שדוקטרינת המלחמה הליניארית (שהתמקדה בניהול מבצעים בחזית בלבד ובהתקדמות הדרגתית מהחזית לעורף) נחשבה לעולה בקנה אחד עם המרקסיזם. ומאחר שהצבא נחשב בעיני המרקסיסטים לניצוץ שיביא לפיצוץ המהפכני הגדול, הוא נדרש להיות טהור לחלוטין מבחינה אידיאולוגית. הטוהר הזה היה חשוב בעיני המרקסיסטים אף יותר מרמתו